

Το βιβλίο της Ν. Ribas (1999) υπογραμμίζει την ανάγκη διερεύνησης του κύκλου της μετανάστευσης των γυναικών στο σύνολό του, από την απόφαση για μετανάστευση έως την πιθανή επιστροφή στον τόπο προέλευσης. Αναφέρεται ιδιαίτερα στις διαφορετικές εμπειρίες μετανάστευσης διαφορετικών ομάδων γυναικών και στον τρόπο προσαρμογής στους χώρους και τους χρόνους του τόπου προορισμού. Χρησιμοποιεί τον όρο «πολλαπλή παρουσία» των γυναικών για να υποδηλώσει τις μεταβολές στην κατάσταση των μεταναστριών στους πολυεθνικούς χώρους που διασχίζουν.

Η παρουσίαση του υλικού και των επιχειρημάτων ακολουθεί ένα σύνθετο σχήμα, όπου τρεις τύποι μετανάστευσης γυναικών (αυτόνομη, εξαρτημένη, μεταβατικά εξαρτημένη) συνδυάζονται με τη μελέτη συγκεκριμένων τόπων στις τρεις χώρες προέλευσης (Φιλιππίνες, Γκάμπια, Μαρόκο) και στον τόπο προορισμού (Καταλονία). Στο σχήμα αυτό οι οικονομικές παράμετροι εξετάζονται σε συνδυασμό με τα γεωγραφικά και εθνοτικά χαρακτηριστικά των τόπων, τις πολιτισμικές ιδιαιτερότητες και τους θεσμούς που συνδέονται με την κατάσταση των γυναικών.

Σημαντική είναι η συμβολή του βιβλίου στη μελέτη του χώρου σε όλο τον κύκλο της μετανάστευσης: χώροι διαχωρισμένοι κατά φύλο ή όχι στον τόπο προέλευσης, δίκτυα γυναικών, ιδιωτικός και δημόσιος χώρος (οικογενειακές δομές, κύκλοι εξουσίας, χώρος κατοικίας και γειτονιά, χώροι της πόλης), κοινωνικός έλεγχος, κώδικες τιμής και η έννοια της «ντροπής» ως παράγοντες περιορισμού των γυναικών στο χώρο της πόλης. Οι χώροι αποκτούν διαφορετική σημασία σε σχέση με διχοτομίες που χαρακτηρίζουν τον κόσμο των γυναικών: με ή χωρίς μόρφωση, με αστική ή αγροτική προέλευση, αναλφάβητη ή απόφοιτη πανεπιστημίου.

NTINA ΒΑΪΟΥ

Τομέας Πολεοδομίας και
Χωροταξίας, ΕΜΠ

Αλέκα Καραδήμου-Γερολύμπου

Μεταξύ Ανατολής και Δύσης. Βορειοελλαδικές πόλεις στην περίοδο των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων

Τροχαλία, Αθήνα 1997

Σαραντά χρόνια (1839-1877) κράτησαν οι οθωμανικές μεταρρυθμίσεις, χρονική διάρκεια ιδιαίτερα «ρηχή» για να μπορεί κανείς να εξαγάγει ασφαλή συμπεράσματα για το «βαθμό υλοποίησης των εκσυγχρονιστικών επαγγελιών», όπως σημειώνει η συγγραφέας, ιδίως όταν εκεί δεν συνυπολογίζονται οι συνέπειες των παράλληλων «δραμάτων» που εκτυλίσσονται στην περιοχή που μελετάται. Εδώ ανήκει και μια ωραία διατυπωμένη σκέψη: «Παρατηρώντας την εποχή μέσα από τις γραπτές πηγές και την, τόσο βολική, χρονική απόσταση, ο μελετητής αναρωτιέται κάθε στιγμή πόσο οι αλλαγές συνειδητοποιούνταν από τους σύγχρονους. Και σίγουρα [...] αντιλαμβάνεται την ένταση των παράλληλων ιστορικών γεγονότων, που [...] λειτουργούν στη μικρή διάρκεια ως εντελώς ανταγωνιστικά και επικίνδυνα για ό,τι εμφανίζεται ως εύθραυστη κατάκτηση της στιγμής».

Παρ' όλες τις δυσχέρειες στη συγκέντρωση υλικού, στην ανισότητα ή αποσπασματικότητα που αυτό μπορεί να παρουσιάζει, στα κενά που αναγκαστικά οδηγούν σε υποθέσεις ή απορίες, η συστηματική αυτή εργασία, καρπός μακρόχρονης έρευνας και αξιοποίησης πολλών κατηγοριών από πηγές, καταφέρει, όπως πάλι σημειώνει η συγγραφέας, να συμβάλει «στην άρση και ορισμένων παρανοήσεων σχετικά με τη κληρονομιά με από τους Τούρκους». Βέβαια πρόκειται για σκόπιμη υποβάθμιση του τι ακριβώς έχει πετύχει το βιβλίο, αφού τελειώνοντας το διάβασμα έχουν απόλυτα ξεκαθαριστεί οι προθέσεις και οι ρόλοι όσων πρωτο-

στάτησαν στις μεταρρυθμίσεις ή λειτούργησαν ως αποδέκτες τους, όπως και ο βαθμός επίτευξης των αλλαγών που καταγράφηκαν στον αστικό χώρο και τη διαχείρισή του στη Βόρεια Ελλάδα.

Πέρα όμως από το τόσο λεπτό κέντημα από πληροφορίες και τεκμήρια που συνεχώς ξεκαθαρίζουν την αρχικά «θαμπή» εικόνα, εκείνο που διακρίνει αυτό το βιβλίο είναι η ικανότητα που έχει να παρεμβάλλει γενικότερες κρίσεις, που ασφαλώς φωτίζουν όχι μόνο προς τα πίσω (την κατάκτηση της ιστορικής γνώσης) αλλά και προς τα μπρος (την αξιολόγηση και κατανόηση του παρόντος). Το τελευταίο στοιχείο ήταν αναπόφευκτο από τη στιγμή που η συζήτηση περιστρέφεται σταθερά γύρω από την ερμηνεία της έννοιας της αλλαγής και του εκσυγχρονισμού. Ένα τέτοιο «επίκαιρο» ζήτημα δεν βρίσκεται ποτέ μακριά από όσα εδώ καταγράφονται για μια φαινομενικά παρωχημένη περίοδο. Και αυτό γίνεται άλλοτε υπαινικτικά και άλλοτε φανερά, όπως αίφνης σχολιάζοντας τις επιπτώσεις του εξευρωπαϊσμού που «κινείται με γρήγορα, αν και συχνά ιδιόρρυθμα βήματα» ή του εκσυγχρονισμού, όταν σημειώνεται ότι οδηγεί σε «πτώχευση των κινήτρων». Ή λίγο αργότερα, όταν σημειώνεται ότι η ιστορία διάνοξης της Εγγνατίας «εικονογραφεί γλαφυρά τις αρνητικές συνέπειες μιας εκσυγχρονιστικής πρόθεσης που δεν στηρίζεται σε διαδικασίες θεσμοθετημένες και αποδεκτές από ευρύτερα κοινωνικά στρώματα...» Ακόμα πιο κάτω, όταν αναγνωρίζεται ότι όλα τα σχετικά εμπόδια δεν μπορούν να αποτρέψουν τη «δυναμική» της εκσυγχρονιστικής προσπάθειας που κινείται με «τριγμούς και παλινωδίες, αντιδράσεις και απορρίψεις». Και τέλος, όταν μια εφημερίδα αλλάζει απότομα γραμμή στη Θεσσαλονίκη του 1888, τότε προβάλλει «η ομοιότητα των επιχειρημάτων και της «ευελξίας» απέναντι στα δεδομένα με σημερινές συμπεριφορές και διατυπώσεις του Τύπου», ενώ μια σειρά μέτρων της δη-

μαρχίας για την καθαριότητα προκαλεί συγκρίσεις με το παρόν και οδηγεί σε «μελαγχολικά συμπεράσματα». Από την άλλη μεριά βέβαια, η δίψα για αλλαγή δεν σημαίνει αυτόματα ότι γίνεται κατανοητή και η δυναμική της, ότι δηλαδή από τη στιγμή που δρομολογούνται αλλαγές η πόλη παύει να έχει στατικό χαρακτήρα. Αυτό το τόσο ελκυστικό για έναν ερευνητή ιστορικό μεταίχμιο μπορεί έτσι να ερωτοτροπεί με το παρόν χωρίς όμως να ταυτίζεται μαζί του.

Το μεγάλο κέρδος που αποκομίζει πάντως ο αναγνώστης μάλλον εστιάζεται στις κρίσιμες αλλαγές που πιστοποιούνται σε αυτή την ιστορική περίοδο, δηλαδή στη δραματική αλλαγή, για παράδειγμα, από «παλιό χάνι» σε «συγκρότημα γραφείων», όταν ο δρόμος θα χάσει «βαθμιαία το ρόλο του τόπου με συγκεκριμένες δραστηριότητες καθημερινής ζωής, του ενοποιητικού στοιχείου που προστατεύεται και ελέγχεται από την κοινωνική ομάδα», όταν καταργούνται οι «παλιότερες μορφές συλλογικής παρέμβασης», όταν ένας μητροπολίτης στα Γιάννενα μπορεί να «συμμετέχει στο σχεδιασμό» αναδεικνύοντας τα θρησκευτικά κτήρια που ως τότε έπρεπε να μένουν κρυμμένα. Όταν, γενικότερα, εμφανίζεται εκείνο το σπουδαίο φαινόμενο που η συγγραφέας ονομάζει «συνείδηση της πόλης», ή όταν επιχειρείται η προσέγγιση του ««μοντέρνου» τρόπου ζωής» μέσω του τύπου.

Σε όλες τις περιπτώσεις η χρήση της πληροφόρησης γίνεται με εξαιρετική προσοχή και διαρκώς ελέγχεται η σημασία της, όπως για παράδειγμα τι να σημαίνει η χάραξη ενός δρόμου από μηχανικό στις Σέρρες – να είναι κάτι «περιστασιακό» ή μια «επιθυμία» για «γενικότερη πολεοδομική αναμόρφωση»; Ανάλογα, η τότε κριτική που γίνεται για την πρόθεση του βαλκή Εκλήφ πασά να ανοίξει την Εγνατία στη Θεσσαλονίκη, πόσο «ανιδιοτελής» μπορεί να θεωρηθεί ότι είναι; Έτσι διατυπωμένες, οι σχετικές απορίες δίνουν το μέτρο της διακριτικής επέμβασης της συγ-

γραφέως στο διαθέσιμο υλικό και υπογραμμίζουν την ευρύτητα των προθέσεών της, βασισμένη σε κατακτημένη πείρα και βαθιά γνώση των μηχανισμών λειτουργίας της ιστορίας.

Ένα τέτοιο βιβλίο τελικά δεν γράφεται ούτε εύκολα ούτε από οποιονδήποτε, ακόμα και αν διέθετε όλη τη σχετική τεκμηρίωση. Το μόνο που με κάνει με τη σειρά μου να μελαγχολώ είναι η σκέψη ότι δυστυχώς ακόμα δεν διαθέτουμε τέτοιας εμβέλειας εργασίες για πόλεις στην «άλλη» Ελλάδα, που δεν πρόλαβε τις οθωμανικές μεταρρυθμίσεις και προχώρησε διαχρονικά σε σπασμωδικούς εκσυγχρονισμούς ίσως άλλης κοπής αλλά ανάλογα αντιφατικούς.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΦΙΛΙΠΠΙΔΗΣ

Τομέας Πολεοδομίας και

Χωροταξίας,

Τμήμα Αρχιτεκτόνων, ΕΜΠ

Δημήτρης Ν. Καρύδης

Michael Kiel

Μυτιλήνης αστυγραφία και Λέσβου χωρογραφία (15ος-19ος αι.). Με βάση αθηνοσέιτες οθωμανικές και γαλλικές πηγές

Ολκός, Αθήνα 2000

Οι Δ. Καρύδης και Μ. Kiel είναι γνωστοί στον επιστημονικό χώρο. Ο Δ. Καρύδης είναι αρχιτέκτονας-πολεοδόμος, με επιστημονικά ενδιαφέροντα που εστιάζονται κυρίως στην ιστορική εξέλιξη του οικιστικού χώρου. Ο Μ. Kiel είναι ιστορικός της οθωμανικής περιόδου που έχει ασχοληθεί συστηματικά με ζητήματα κοινωνικής και οικονομικής ιστορίας, αλλά και με την οθωμανική αρχιτε-

κτονική παράδοση. Το βιβλίο *Μυτιλήνης αστυγραφία και Λέσβου χωρογραφία* δεν αποτελεί το πρώτο δείγμα της συνεργασίας τους· είναι όμως το πλέον εντυπωσιακό. Πρόκειται για προϊόν μιας πολυετούς έρευνας σε εκτεταμένες οθωμανικές και γαλλικές αρχειακές πηγές, με στόχο την ανασύνθεση της δημογραφικής και οικιστικής εξέλιξης της Μυτιλήνης, καθώς και της οικονομικής της διάρθρωσης την περίοδο του 15ου-19ου αιώνα: ακριβώς δηλαδή μετά την κατάκτηση της νήσου από τους Οθωμανούς (1462) έως τις αρχές του 19ου αιώνα – αιώνα που, όπως παρατηρούν οι συγγραφείς, έχει σημαντικά μελετηθεί. Το εύρος της πρωτογενούς τεκμηρίωσης προκύπτει από την εισαγωγή του βιβλίου, όπου παρατίθενται και περιγράφονται συνοπτικά οι σειρές των οθωμανικών καταστίχων και οι ενότητες των γαλλικών αρχείων που συμβουλευθήκαν οι συγγραφείς.

Το βιβλίο διαρθρώνεται σε τέσσερις ενότητες. Στην πρώτη (σ. 29-81) μελετάται η οικιστική και δημογραφική ανάπτυξη των πόλεων της Μυτιλήνης και του Μολύβου. Με βάση τις πολύτιμες και μέχρι σήμερα αναξιοποίητες οθωμανικές αρχειακές πηγές, επανεξετάζονται κριτικά παλαιότερες εκτιμήσεις σχετικά με το συνολικό πληθυσμό του νησιού την εποχή της οθωμανικής κατάκτησης και με τον αριθμό των κατοίκων που υποχρεώθηκαν να εκπατριστούν στην Κωνσταντινούπολη. Στη συνέχεια γίνεται αναφορά στην οικιστική εξέλιξη της ίδιας της πόλης της Μυτιλήνης, όπου διαπιστώνεται ότι ήδη από τις αρχές του 16ου αιώνα η πόλη σταδιακά απλωνόταν εκτός τειχών, γεγονός το οποίο συνδυάστηκε με την επιχωμάτωση του Ευρίπου μετά την πολιορκία του κάστρου της Μυτιλήνης το 1501 από τις δυτικές δυνάμεις. Αξίζει να σημειωθεί ότι η επέκταση του οικιστικού πλέγματος υπήρξε αποτελεσματικό σταθερής πληθυσμιακής ανάπτυξης, στην οποία είχε πρωτεύον μερίδιο για το 16ο αιώνα είχε το μουσουλμανικό στοιχείο έναντι